

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УРСР
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ БІБЛІОТЕЧНИЙ
ІНСТИТУТ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Випуск VI

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ
КУЛЬТОСВІТНЬОЇ РОБОТИ

Харків — 1962

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФОТОГРАФІЇ

(Т. Г. Шевченко і фотографія)

М. Г. КАЛІБЕРДА

З винайденням фотографії — нового способу фіксувати зображення на світочутливих матеріалах, інтерес до неї був такий великий, що багато художників почало професійно займатися портретною фотографією, вважаючи її великим мистецтвом¹.

Уважно слідкував за першими успіхами фотографії і великий син українського народу, поет-демократ і художник Тарас Григорович Шевченко. В роки заслання він і сам захоплюється фотографією. Займатися нею поет почав, мабуть, тому, що йому було найсуворіше заборонено писати і малювати. Важко було миритися Тарасові Григоровичу з солдатчиною, засланням, з заборонаю писати, а ще важче йому стало після заборони малювати навіть на стінах казарми. Тоді він і звернувся до фотографії.

Фотографічна техніка тих часів була ще примітивна (це був період зародження фотографії-дагеротипії), але Тарас Григорович використовував її здебільшого для репродукції своїх малюнків, які він посилав друзям. В свою чергу він хотів мати від них кращі твори живопису, що поширювалися у фоторепродукціях, які він дуже цинив. В листі до Броніслава Залеського² в 1853 році Тарас Григорович пише: «Если в За-щите у Дмитриева³ найдешь хорошие эстампы новой фран-

¹ Наприклад, відомий академік живопису Денєр відкрив у 1843 році перше дагеротипне ательє. У нього працювали і вдосконалювали свою фотографічну майстерність Крамської, Радлов, Соколов та ін.

² Броніслав Залеський — польський історик і художник, політичний засланець. Познайомився з ним Шевченко в 1849 р. і разом з ним обробляв матеріали Аральської експедиції.

³ Дмитрієв. — один із знайомих Т. Г. Шевченка, що жив в Ілєцькій Защите. Можливо це був Дмитро Дмитрієв-Оренбурзький — батько Миколи Дмитрієва-Оренбурзького, професора батального живопису Академії художеств.

цузской школы, как-то Делакруа, Делароша, Ораса Вернье и других, то хорошо скопировать их посредством фотографии, и держи эти копии у себя, смотри, любуйся ими каждый день и каждый час; это так может научить и образовать вкус, как никакая многоумная и многоглаголивая эстетика и философия. Великий Брюллов говаривал бывало: «не копируй, а всматривайся», и я совершенно верю бессмертному Брюллову»⁴.

Броніслав Залеський і Михайло Білінський⁵ надсилали в листах фотографії своєму вигнаному другу.

Хоч ці фотознімки не завжди були доброї якості, та відірваний від усього світу поет був дуже їм радий, бо завдяки їм він міг бачити не тільки нове в живопису, але й портрети своїх друзів.

У 1853 році, в листі з Новопетровського укріплення Т. Г. Шевченко посилає Бр. Залеському малюнок «Байгуші», з якого просить зняти фотографічні копії завбільшки, як звичайний конверт⁶. Фотокопії з цього малюнка і фото Сераковського⁷ були вислані Шевченкові Бр. Залеським у листі. В цьому листі він обіцяв вислати поетові ще якнайбільше відбитків⁸. У відповідь Т. Г. Шевченко писав: «Портрет С. Сераковского хотя и бледен, но его даже солдаты узнают, которые видели его когда-то в Уральске. Благодарю его за этот милый подарок...»⁹.

В одному з листів до Бр. Залеського Тарас Григорович висловлює і своє ставлення до фотографії: «Фотография, как ни обольстительна, а все-таки она не заключает возвышенного прекрасного искусства»¹⁰. Він засуджує Бр. Залеського за те, що він покинув живопис і зайнявся фотографією, яка художникові тих часів дорого обходилася, вимагала багато часу для виготовлення фотографічних матеріалів, проявних і фіксує розчинів. Шевченко вважав, що це справа хімії і фізики¹¹.

Але через деякий час Шевченко особисто захоплюється технікою фотографування. Він разом з комендантом Новопет-

⁴ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. В 10-ти томах. Том 6. К., Вид-во Акад. наук УРСР, 1957, стор. 78.

⁵ Михайло Білінський — польський засланець, фотограф-аматор. Він надсилав Шевченкові фотопортрети оренбурзьких засланців і фотокопії Шевченкових малюнків.

⁶ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 78.

⁷ Сігізмунд Сераковський. — політичний засланець, видатний польський революційний демократ, друг Т. Г. Шевченка.

⁸ «Киевская старина», 1897, кн. III, стр. 458.

⁹ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 116.

¹⁰ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 102.

¹¹ Там же.

ровського укріплення І. О. Усковим — аматором фотографії — працює над освоєнням фотографічних процесів. Поет уважно вивчав спеціальну літературу, наприклад, статтю з фотографії Хотинського і Писаревського¹², вміщену в журналі «Современник».

Т. Г. Шевченко через своїх знайомих в Петербурзі виписав фотоапарат і препарати до нього. Розуміється, сам він не міг придбати таку дорогу річ. Відомо, що камеру-обскуру (фотоапарат) з усіма препаратами купив І. О. Усков, давши за нього 250 карбованців сріблом і 77 лебедячих шкурок¹³.

В листі до Бр. Залеського від 20 травня 1856 року Шевченко писав: «Кстати о фотографии: И[ракий]¹⁴ просит тебя, когда получит Михайло¹⁵ фотографический прибор, напиши ему или мне о его свойствах и его цене, и подробный адрес, от кого его выписать можно и можно ли также и от кого выписывать химическую бумагу. У нас, видишь ли, есть желание заняться фотографией, да не знаю, будет ли толк»¹⁶. Ось так Т. Г. Шевченко став фотографом-аматором.

Його знання з фотографії після заслання були такі широкі, що сучасники вважали Шевченка не тільки поетом і художником, а й фотографом.

Ось чому, коли Тарас Григорович повернувся з заслання, друзі пропонували йому допомогу в організації власного фотоательє. М. М. Лазаревський в листі від 17 січня 1857 року писав Шевченкові, що всі його друзі вважають, що при їх допомозі він може придбати фотографічний і дагеротипний станок і мати з того шматок хліба на все життя¹⁷. У відповідь на це Т. Г. Шевченко в листі від 8 травня 1857 року писав М. М. Лазаревському: «Ти мені пишеш про фотографію. Не робіть нічого, брати мої, други мои милые, пока я з вами не побачусь»¹⁸.

Т. Г. Шевченко не прийняв цієї пропозиції, бо пізніше він захопився гравюрою (за велику майстерність і обізнаність у гравірувальній справі Академія художеств присвоїла йому звання академіка), а крім того, повернувшись з заслання, він віддався літературній праці і малюванню. Фотографію Т. Г. Шевченко використовував тільки для того, щоб роботи фотокопії з написаних ним портретів і малюнків.

¹² Светопись и ее современное состояние. — «Современник», 1852, кн. VIII, стр. 1—38.

¹³ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 134—135.

¹⁴ Іракий Олександрович Усков.

¹⁵ Михайло Матвійович Лазаревський — друг Т. Г. Шевченка. Працював в Оренбурзі на посаді «попечителя прилінійних киргизів». Там Тарас Григорович з ним і познайомився.

¹⁶ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 114.

¹⁷ «Киевская старина», 1907, кн. 2, стор. 294—295.

¹⁸ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 133.

В листі до І. О. Ускова від 17 лютого 1858 року з Нижнього Новгорода Т. Г. Шевченко писав: «Естли получу к тому времени [тобто коли буде в Москві — М. К.] фотографический портрет свой из Петербурга, сделанный по моему рисунку, то и портрет пришлю. А вы мне пришлите собственного изделия портреты друзей моих Наташеньки и Наденьки»¹⁹ (діти О. І. Ускова — М. К.).

Т. Г. Шевченко чекав від М. М. Лазаревського репродукції фото, зроблені з його автопортрета, замовлені в кінці 1857 року. В листі від 10 лютого 1858 року М. М. Лазаревський повідомляє, що вислав чотори примірники портрета і замовив ще п'ятдесят для бажаючих мати автопортрет Шевченка²⁰. Ці чотири примірники фотокопії портрета поет одержав 19 лютого 1858 року²¹.

В листі до М. М. Лазаревського від 12 березня 1859 року з Москви Шевченко висилає два малюнки і просить зробити з них фотокопії в наполовину зменшеному розмірі: «одну для себе, а другу для мене»²². Оригінали малюнків призначалися для альбома. Тут же Т. Г. Шевченко просить, щоб вони не затрималися довго у фотографа.

В листі до М. М. Лазаревського від 19 березня того ж року Шевченко пише, що він сподівається, що його малюнки вже одержані і просить, щоб фотограф зробив хоч один примірник, «бо мені хочеться, щоб граф Ф[едор] П[етрович]»²³ (якщо він найде їх достойними того), щоб передав їх на святках М[арії] Н[іколаєвни]»²⁴. Добре було б, якби так зробилося»²⁵.

Фотографічні знімки з свого автопортрета Т. Г. Шевченко посилав Я. Г. Кухаренкові²⁶ і С. Т. Аксакову²⁷. Останній лишився задоволений «бородатым поличием» поета.

З цього приводу Тарас Григорович писав: «Я сердечно рад, что вы остались довольны моим бородатым поличием. Это фотографический снимок с рисунка, мною самим сделанного, почему и показался он вам подрисованным»²⁸.

¹⁹ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 173.

²⁰ «Киевская старина», 1901, кн. 2, стр. 294—295.

²¹ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 173.

²² Там же, стор. 178.

²³ Федір Петрович Толстой — віце-президент Академії художеств. Він і його дружина допомагали Т. Шевченкові визволитися з заслання.

²⁴ Марія Миколаївна — сестра Олександра II, президент Академії художеств. Малюнки призначалися для альбома.

²⁵ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 179.

²⁶ Яків Гарасимович Кухаренко — маловідомий український письменник. Він служив у Чорноморському козачому війську, тому Шевченко називає його «батьком кошовим».

²⁷ Сергій Тимофійович Аксаков — російський письменник, з яким Шевченко був у дружніх взаєминах. Аксаков посилав поетові свої твори, коли той був на засланні, зустрічався з ним у Москві.

²⁸ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. Т. 6, стор. 181.

До нас дійшло кілька фотографій Т. Г. Шевченка. Всі вони зроблені після його повернення з заслання. Фотознімки виготовлені мокроколоїдним способом, що прийшов на зміну дагеротипному. Перший знімок зроблений у Петербурзі 30 березня 1858 року. Розмір оригіналу 25×32 см, відбиток виготовлений на альбумінному папері. Це фотопортрет Т. Шевченка в шапці і кожусі, який призначався для М. О. Дорохової²⁹. Знімок зроблений Деньером на третій день після приїзду Т. Г. Шевченка в Петербург. З цього фотознімка багато художників писало портрети поета. Краший з них належить І. М. Крамському. З цієї фотографії зроблена і чужа гравюра С. Мате.

На другому фото Т. Г. Шевченко знятий в сюртуці. Гадають, що це робота фотографа Досса, який мав у Петербурзі фотографічне ательє. Після смерті Досса його дружина продала ательє разом з негативами учневі фотографа Здобнову, який випадково знайшов негатив цього фото і, друкуючи з нього хороші знімки, продавав їх. Про це свідчить бланк з медаллю Всеросійської Нижньогородської виставки 1896 року, який є на цьому знімку. Потім він був знову загубився. Пізніш його знайшов художник Сластьон. Фірма Здобнова експлуатувала негатив близько 40 років. Повідомлення журналу «Киевская старина» спростовує думку деяких дослідників, ніби знімок цей належить фотографові Здобнову³⁰. Гадають, що знімок зроблений в 1858 році. Про це свідчать деякі деталі одягу. Якщо взяти це до уваги, то можна думати, що фотографія зроблена в один час з попередньою. Вона була широко відома в ті роки. З неї Репін писав портрет Т. Г. Шевченка.

На третьому портреті Т. Г. Шевченко знятий сидячим у кріслі. Це було в Києві під час другої подорожі поета по Україні. Портрет виготовлений фотографом-художником Іваном Гудовським — товаришем поета по Академії художеств. Т. Г. Шевченко, перебуваючи в Києві, проживав у нього. В 1873 році фотографія Гудовського перейшла до В. Висоцького, який продовжував друкувати знімки з цього негатива, про що свідчать записи на бланку фотографії.

На четвертому знімку Т. Г. Шевченко сфотографований на весь зріст. Автор фото невідомий. Відбиток зроблений на солоному папері розміром 12×16 см і вмонтований в позолочену рамку з закругленими ріжками. На ньому Шевченко

²⁹ Марія Олександрівна Дорохова. — начальниця Маріїнського інституту благородних дівочь у Нижньому Новгороді, знайома Шевченка. Дорохова виховувала дочку декабриста І. Пущина — Ніну. Шевченко малював портрети Дорохової і Ніни.

³⁰ «Киевская старина», 1900, № 9, стр. 198.

знятий в кожусі і смушевій шапці з ковінкою в руках. Видно костюм, жилетку і вишиту сорочку. Фото відноситься або до 1858 або до 1859 року.

На п'ятому знімку Т. Г. Шевченко (1860 р.) сфотографований серед друзів, прізвища яких невідомі. Не встановлено і автора фотографії.

На шостому знімку Т. Г. Шевченко сфотографований з Г. М. Честаховським³¹. Гадають, що фото це належить до 1861 року. Автор його також невідомий.

Інших фотодокументів про великого українського поета Т. Г. Шевченка нам знайти не вдалося.

Всі названі фотознімки Т. Г. Шевченка і негативи зберігаються в Державному музеї Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР.

Записки сучасників поета свідчать, що були й інші фотографічні портрети Т. Г. Шевченка 1858—1859 років. З них у Парижі Муїльрон зробив літографії. Відмічалось, що фотографії ці були дуже добрі.

Про свої фотографічні портрети і знімки Т. Шевченко згадує в листах до І. О. Ускова (від 4 липня 1858 р.), М. В. Максимович³² (від 25 березня 1859 р.), до Н. Б. Суханової-Подколзіної³³ (від 4 травня 1859 р.) і не раз в листах до Бр. Залеського.

Відомо, що Т. Г. Шевченко одержав 5 лютого 1861 року від якогось Толбіна записку с проською прийти сфотографуватися у фотографії Александринського для галереї російських літераторів. Та, мабуть, Шевченко не ходив туди, бо тоді він був уже дуже хворий.

Геніального сина українського народу Тараса Григоровича Шевченка широкі кола знають як славетного поета і видатного живописця. Але, мабуть, не всі знають, що він був ще й талановитим фотографом-аматором.

І хоч поет не ставив фотографію в один ряд з живописом, та він любив цю справу, займався нею і віддавав їй належне. Тому, вивчаючи поетичну творчість великого Кобзаря, його живопис, не слід забувати і про ті матеріали, які відображають його діяльність як фотографа. Ця сторона його творчості у нас ще мало досліджена і висвітлена.

³¹ Григорій Миколайович Честаховський — художник, з яким Т. Г. Шевченко познайомився в Петербурзі незабаром після повернення з заслання і подружився.

³² Марія Василівна Максимович. — дружина відомого ліберального історика і фольклориста М. О. Максимовича, професора російської словесності Київського університету.

³³ Наталія Борисівна Суханова-Подколзіна — харківська поміщиця. В Петербурзі у неї збиралися письменники та художники І. Тургенев, Я. Полонський та інші. Бував у неї Шевченко. В 1858 — 1859 рр. він вчив її сина малювати.